

Існують загальноновживане слово “міф” і термін “міф”. Загальноновживане слово є тим, що називають інтернаціоналізмом, походячи з грецької мови й позначаючи в європейському культурному ареалі загальновідоме явище. Існування саме загальноновживаного слова доводиться його фіксацією без позначення приналежності до термінології у тлумачних словниках національних мов.

Вираз “досліджувати міфи” означає, що аналізу підлягають певні явища, які звичайні мови виділяють за певними ознаками, надаючи їм загальне ім’я. Результатом такого аналізу буде опис, який обов’язково виконується мовою науки, інакше цей опис не буде науковим. “Мова науки відрізняється точністю й однозначністю своїх понять. Навіть ті поняття, які запозичуються наукою з повсякденної мови, ... одержують набагато точніше й навіть парадоксальне з точки зору здорового глузду значення” [1:204]. Ця вимога – опис саме науковою мовою (мови науки – більш точне позначення) – є абсолютно необхідним: “Мову науки намагаються будувати таким способом, щоб уникнути недоліків природженої мови: багатозначності термінів, розпливчатості й невизначеності їх змісту, двозначності виразів, семантичної замкненості і т. ін. Це забезпечує ясність, точність і зрозумілість мови науки” [там само]. Підкреслемо, що для опису мови спеціальну мову необхідно застосувати не тільки під час аналізу формальної сторони, але й при описі семантики, включаючи тлумачення слів тощо. Іноді це вважається зайвим, і причину подібного відношення можна побачити в тому, що на початковому стані свого розвитку наука в основному користується поняттями загальноновживаної мови, але із заглибленням у предмет дослідження з’являються теорії, що вводять абсолютно нові терміни, які відносяться до абстрактних, ідеалізованих об’єктів, їх властивостей і зв’язків [там само].

Заглиблення у предмет дослідження в нашому випадку відбувається тоді, коли ми сприймаємо виконане тлумачення одиниці лексики (теж спеціальною мовою, тому що при застосуванні звичайної повсякденної мови ми отримуємо досить довільну інтерпретацію) – слова “міф”, далі добираємо матеріал, керуючись поданими в тлумаченні ознаками, і виконуємо свій власний опис, визначення дібраних одиниць, але вже не с точки зору “нормаль-

ного носія” мови, а на підставі лінгвістичних, логічних або якихось інших необхідних принципів і засад.

Серед наведених недоліків повсякденної мови у плані функції точного опису необхідно зупинитися на тому з них, який має для нашої теми особливо важливе значення, оскільки ця тема присвячена опису мовленнєвих одиниць. Мова семантично замкнена і є мовою, “яка містить у собі як вирази, що відносяться до певних позамовних об’єктів, так і вирази, що відносяться до характеристики самої мови” [1: 205], наприклад, слова й речення, що відносяться до предметів і явищ оточуючого світу, але в той же час – імена мовних виразів і семантичні предикати – “істинно”, “неправильно”, “виводиться” і т.ін. Семантична замкненість загальноживаної мови спричиняє виникнення в ній протиріч і парадоксів. Щоб їх уникнути, при науковому описі розрізняють об’єктну мову, на якій говорять про ту чи іншу область об’єктів, і метамову, “на якій обговорюють властивості об’єктної мови і яка містить імена виразів об’єктної мови й семантичні предикати” [там само].

Інакше кажучи, метамова – це “мова, засобами якої досліджуються й описуються властивості іншої мови, що називається предметною або об’єктною” [там само: 104]. Наприклад, при вивченні іноземної мови для її опису користуються своєю рідною мовою, яка й виступає в даному випадку як метамова [там само: 104-105]. Це справедливо для опису мови засобами тієї ж мови.

Простіше кажучи, “до вимог, що їх ставлять до мовних виразів – передусім у науці, - відноситься і наступне: слід ясно розрізнити, чи йдеться про речі, про зміст свідомості або про знаки мови” [2:36].

Метамова має такі властивості:

1. За допомоги її мовних засобів можна виразити все, що виражається засобами об’єктної мови [там само]; інакше кажучи, “метамова має бути настільки багатого у своїх виражальних можливостях, щоб для кожного виразу об’єктної мови в ній існувала формула, що є перекладом цього виразу” [1:105]. Для нас це означає, що мовою опису можна повністю передати зміст міфу, що належить йому в загальноживаній сфері. Ця властивість забезпечується тим загальним положенням, що штучні мови є генетично й функціонально вторинними по відношенню до загальноживаної мови, вони виникають на основі цієї мови й можуть функціонувати тільки у зв’язку з нею [1:202].

2. За допомоги метамови можна позначити всі знаки, вирази і т. ін. об’єктної мови, для всього переліченого наявні імена [2:36]. У метамові чітко позначаються окремі види мовленнєвих або мовних утворень, зокрема, міфи, казки, фразеологізми, символи тощо.

3. На метамові можна говорити про властивості виразів об’єктної мови й

відношення між ними [там само], наприклад, про істинність, хибність, неправильність виразу.

4. На метамові можна сформулювати визначення, позначення, правила утворення й перетворення для виразів загальноновживаної мови [там само].

Оскільки в межах тої ж самої загальноновживаної мови зробити розрізнення між об'єктною мовою й метамовою досить важно, застосовуються певні засоби позначення метамовних імен. Це, зокрема, дескрипція – однозначне визначення. В.Зегет наводить приклад: “пролетарі всіх країх, єднайтесь!” можна назвати кінцевим реченням із “Маніфесту Комуністичної партії” К.Маркса і Ф.Енгельса [там само:37]. Більш простим засобом утворення метамовних імен для слів і речень об'єктної мови є вживання лапок: слово, що написано в лапках, є метамовним іменем того ж самого слова, яке стоїть без лапок; якщо поставити в лапки речення об'єктної мови, то вийде ім'я цього речення. У мові наукової літератури вирази, що надруковано курсивом, є метамовними іменами для виразів об'єктної мови [там само].

Чітке окреслення наведеної необхідності розрізнення має особливе значення ще й тому, що в лінгвістичній традиції ці системи не виділяються як окремі мови. Мова науки (термін логіки, чітке дотримання положень якої є абсолютно необхідним для будь-якого наукового опису, у тому числі й лінгвістичного) визначається як “науковий стиль”, тобто підсистема, різновид. Щодо термінологічної лексики окремих областей наукового знання, то вона “об'єднується у відносно замкнені лексичні підсистеми, до яких ставляться такі вимоги, як однозначність, дефінітивність, відсутність експресивно-опієних напарувань” [3:167]. При цьому фундаментальна властивість таких “підсистем”, де лексичні одиниці мають зовсім інше значення, ніж такі ж у повсякденній мові, а також метамовний характер певних наукових мов, не виділяються. Більше того, відсутність чіткого розрізнення проявляється в такому, наприклад, твердженні: “Поділ лексики української мови за приналежністю до окремих функціональних стилів не можна вважати абсолютним, раз і назавжди констатованим. Строгості класифікації суперечить насамперед той факт, що згадані функціональні стилі не становлять непорушних, непроникних комунікативних сфер. Між ними постійно відбувається взаємодія, взаємопроникнення окремих ознак, найважливішою серед яких виступає, безперечно, лексичний склад. У розмовно-побутовому мовленні постійно використовують суспільно-політичні терміни, лексичні одиниці з різних галузевих термінологічних систем” [там само:167-168].

У цьому сенсі слово “міф” не можна вважати міжстильовим, нейтральним. Воно вживається в розмовно-побутовому та публіцистичному стилях; у мові науки “міф” є терміном, що, правда, позбавленим дотепер абсолютно чіткого означення. Це робить, між іншим, неможливим правильне виявлен-

ня об'єктів аналізу, оскільки відсутні критерії їх добору (відповідно ознаки цих об'єктів), викладені на мові науки лінгвістики.

Слово “міф” у сучасній українській літературній мові “найчастіше вживається в таких двох основних значеннях: прямому – “стародавнє народне сказання про богів і героїв” і переносному – “щось легендарне, фантастичне, казкове”, “вігадка”. Отже, міфічний може означати або “фантастичний, казковий, неймовірний”. [...] Слово міфічний може мати також значення “уявний, вигаданий, не існуючий” [4:111].

Співвідносяться наведені значення із значеннями слова “міф” у сучасній російській літературній мові. Пряме значення: “Древнее народное сказание о богах и легендарных героях, о происхождении мира и жизни на земле”; переносне – “Что-либо фантастическое, неправдоподобное, нереальное. Вымысел, выдумка” [5:278].

Більш аналітично розроблене, на нашу думку, тлумачення подає словник американського варіанту англійської мови: **Myth** 1. A traditional story presenting supernatural beings, ancestors, or heroes that serve as primordial types in a primitive view of the world. 2. Any fictitious or imaginary story, person, or thing. 3. A notion based more on tradition or convenience than on fact [6:467] (**Міф**. 1. Традиційне оповідання, що розповідає про надприродні істоти, предків або героїв, які служать первісними фігурами в примітивному погляді на світ. 2. Будь-яка вигадана або уявлена розповідь, особа або річ. 3. Поняття, засноване скоріше на традиції або домовленості, ніж на факті).

Покажемо с порівняння наведених тлумачень мовних словників із словниковою статтею енциклопедичного словника: “Мифы (греч. ед.ч. mythos), сказання, в которых в образной форме получили отражение примитивные представления древних народов о происхождении мира, о явлениях природы и жизни людей. Значит. роль в мировой культуре сыграли М. древних греков. В разговорной речи М. часто называют всякий вымысел” [7:37].

Енциклопедичне визначення є загальнонауковим, а не лексикографічним. Те, що енциклопедичне визначення і тлумачення словників літературної мови фактично збігаються, свідчить про те, що вони здійснені однаковою мовою, яка у відношенні до об'єктної мови є метомовою.

Ця метомова, однак, не є мовою лінгвістики; остання буде метомовою для мови опису значень слів (у тлумачних словниках) або понять та індивідуальних об'єктів (в енциклопедіях), яка (мова опису), у свою чергу, перетвориться в об'єктну мову.

Простіше кажучи, об'єктна мова – це мова, сформульовані на якій вирази описуються шляхом застосування метамови. Наведені тлумачення (енциклопедичне визначення не підлягає лінгвістичному аналізу із зрозумілих причин) для лінгвістичної кваліфікації потребують відповідного аналізу, який

може бути здійснений, природно, тільки мовою лінгвістики. Для цієї мети на підставі тлумачення виділимо компоненти значення (семи) у слові “міф”. У прямому значенні: “текст, висловлення” (у слові “сказання”), “широка вживаність” (народне), “стародавність” (“стародавнє”), “сакральний характер” (“про богів і героїв”, “сказання”), факультативна сема “глобальність теми” (“о происхождении мира и жизни на земле”), “ірреальність зображених істот” (“про богів”, “о легендарных героях”).

Для терміна “міф” перше значення (його можна назвати вузьким, оскільки це поняття має вузький об’єм, екстенціонал, ніж поняття, що складає друге значення) у такому разі придбає вигляд: “Широковживаний стародавній текст (висловлення), що має сакральний характер (іноді – сакрально-глобальний характер) і у якому розповідається про ірреальні істоти”.

Для термінів констатація прямого й переносного значень є некоректною, навіть неприпустимою, оскільки переносне значення має в тій чи іншій мірі образний, оцінно-експресивний (тобто асоціативний) відтінок значення. Наведене визначення, як легко перекопатись, не має подібних елементів семантики – на відміну від тлумачення слова “міф”. Тому на основі переносного значення слова “міф” залишається сформулювати друге, ширше значення терміна “міф”, хоча було б доцільніше й точніше вважати відношення між двома наведеними значеннями (а відтак – словами) омонімією (у вигляді повної омонімії).

Два значення мають одну спільну сему – “текст (у тому числі висловлення)”, але ця сема, яка в повсякденній мові в чистому вигляді творить слово з родовим значенням, у мовознавстві співвідноситься з терміном “текст”, який має власне складне визначення. Семи “текст (висловлення)” як спільної частини, основи прямого й переносного значення, в ненауковій мові фактично недостатньо: під цей родовий компонент можна підвести такі слова, як “твір”, “нарис”, “стаття”, “казка” тощо. Інший елемент – “ірреальність об’єкта висловлення” – не є спільним у такому вигляді, оскільки у прямому значенні слова “міф” йдеться тільки про істоти (частина тлумачення в російському словнику “о происхождении мира и жизни на земле” є нечітко визначеною; разом з тим, як відомо, цей процес у сказаннях завжди скерований знов-таки богами або подібними істотами), у той час як переносне значення на всіх наведених трьох мовах говорить про “щось”, у тому числі “розповідь”, “особа”, “річ”, “поняття”.

Отже, у ненауковій мові, на нашу думку, існує не багатозначне слово “міф”, а омоніми. Переносне значення утворилося метафорично, асоціативно, на основі подібності за ірреальністю об’єктів, про які йдеться, таким, приблизно шляхом, що залишився відображеним у структурі значень: “широко вживане стародавнє сакральне сказання (про ірреальних істот)” > “ірре-

альне, вигадане". Відбулося, як бачимо, звуження змісту поняття (інтенсіоналу) і, відповідно, розширення об'єму поняття (екстенсіоналу). Втім, цей процес відноситься до діахронії, оскільки, як ми намагалися довести вище, семантичний зв'язок у синхронії є значно послабленим.

Друге, переносне значення слова "міф", можна звести до єдиної семи "вигадка, вимисл". Слова українського тлумачення "легендарне, фантастичне, казкове" однозначно вкладаються в цей смисл (усі наведені тут слова позначають ознаку тексту, висловлення). Російські "несправдоподобное, нерсальное" теж позначають ознаку тексту (висловлення), тому що ця ознака може бути приписана тільки даним одиницям, а саме – комунікативним одиницям. Неправдоподібне, нереальне не існує в реальній дійсності, а може існувати тільки в уяві й відповідно – у мовленні. Це добре показано в англійському тлумаченні: "Будь-яка вигадана або уявлена розповідь, особа або рін; поняття, засноване скоріше на традиції або домовленості, ніж на факті". Отже, друге, широкє (за об'ємом) значення терміна "міф" можна визначити як "текст (висловлення) про щось вигаданє, неіснуюче".

Описаний розвиток значення відбувався ще в античному епоху, і цитати, що наводяться, показують, що протиставлення "вигадка – розсуд" не було авторським, натомість існувало як прийняте. "Приховувати, Сократ, я не буду, - сказав Протагор. – Але як мені вам це показати: чи за допомогою міфу, які розказують старі молодим, або ж за допомогою міркування?" [8:430]. "З цього приводу, Сократ, я вже не міф тобі розкажу, а наведу розумні підстави" [там само:434]. "Отже, Сократ, сказав він, я виклав тобі і міф, і доказ того, що можна навчити цнотливості" [там само:438].

Первісні значення слова "міф" не можна, природно, притягувати, здійснюючи синхронічні дослідження, вони мають радше ілюстративний характер і допомагають краще зрозуміти причини сучасного стану речей. У Гомера, пише О.О.Потєбня, "μυθος [mythos] – слово, як протилежне ділу, ... мовлення, оповідь, розмова, наказ, і зміст, предмет мовлення... пізніше, наприклад, у Платона, як і λόγος – легендарний [у Потєбні російською мовою "баснословный". – О.Я.], вигаданий або оповідь, що дійшла за переказом" [9:295]. Легко помітити, наскільки відрізняються значення у двох наведених джерелах: від суто "мовленнєвого" значення (на позначення явищ мовлення), позбавленого будь-яких додаткових оцінок, до яскраво оцінного значення (теж позначення явищ мовлення, але на першому плані оцінка), існування якого за тих часів показують наведені цитати з діалогів Платона.

У повсякденній мові слово "міф" і мало ближче до початку свого існування, і має в сучасних мовах статус метазнака. Воно показує згадану нами вище семантичну замкненість, що притаманна будь-якій загальноповживаній мові: слово "міф" завжди позначає не об'єкт (ситуацію) реальної дійсності,

як більшість слів, а інші знаки на рівні мовлення, хоча можливо й на рівні мови – наприклад, “русалка” тощо). Коли “міф” вживається саме як слово, а не термін, воно не обов’язково створює разом з іншими номінативними одиницями метамову, але характерним є те, що у своєму переносному значенні (ми продовжуємо поки що так його кваліфікувати за традицією) це слово скероване не тематично, як пряме значення (“висловлення про що”), а семантично, точніше навіть сказати “семантично в логічному смислі” (“яке за характером висловлення”).

1. Горский Д.П., Ивин А.А., Никифоров А.Л. Краткий словарь по логике / Под ред. Д.П.Горского. – М., 1991.
2. Зегет В. Элементарная логика / Пер. с нем. И.М.Морозовой. – М., 1985.
3. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П.Грищенка. – К., 1993.
4. Чак Є.Д. Складні випадки українського слововживання. - 2-е вид., доп. / Відп. ред. М.А.Жовтобрюх. – К., 1969.
5. Словарь русского языка: В 4-х т. - 2-е изд., испр. и доп. / Под ред. А.П.Евгеньсвой. – М., 1982. – Т.2.
6. The American Heritage Dictionary of the English Language / Editor P.Davies. - New York, 1971.
7. Энциклопедический словарь: В 2 т. – М., 1963. – Т.1.
8. Платон: Собр. соч. в 4 т. – М., 1990. – Т.1.
9. Потсбня А.А. Теоретическая поэтика. – М., 1990.